

Философия илимдеринин доктору даражасын изденип алуу максатында 09.00.03 – философия тарыхы адистиги боюнча даярдалган Алымкулов Замирбек Аманбековичтин “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” деп аталган диссертациялык колжазмасына аталгаи иштин илимий консультанты философия илимдеринин доктору, профессор А.А.Бекбоевдин

ПИКИРИ

Алымкулов Замирбек Аманбековичтин “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” деп аталган диссертациялык иши татаал теориялык проблеманын, тагыраак белгилегенде – натурфилософия менен теизмдин парадоксалдык мүнөздөгү өзара алакасын туюндурган логикалык кубулуштун конкреттүү-тарыхый ыкма менен чечмеленишине арналган. Перипатетикалык дүйнөтаанымдын маңызы, этикалык доктринасы жана карамакаршылыктын биримдиги катары туюндурулган натурфилософия менен теизмдин онтологиялык табияты – аталган иштин түйүндүү, ички логикалык багыты болуп эсептелет.

Ири алды менен диссертациялык иштин мазмундук талаасын жалпылап төмөндөгү концептуалдык постулатты изилдөөнүн концептуалдык негизи катары белгилеп коюу максатка ылайыктуу: биринчиден, мораль жана анын концептуалдык маңызын туюндурган этикалык түшүнүк-жоболор – алгалап-кетенчиктеген татаал табигый-социалдык процесстердин мыйзамченемдүү туундусу; экинчиден, коомдун, жашоо-турмуштун универсалдуу мыйзамченемдүүлүктөрдүн натыйжасында астейдил өнүгүшү, анын рухий көрөңгөсүн түзгөн моралдык-этикалык парадигмалардын эволюциясы менен тыгыз, өтмө-катар байланыштуу; этикалык ченемдер имманенттүү табияты боюнча кайдадыр катып калган, сенек, өнүгүп-өзгөрбөй турган кубулуш эмес, тескеринче коомдун табигый эволюциясы (өзүн өзү аңдашы) менен тектеш, аны менен кошо илгерилеп келген салыштырмалуу көрүнүш; үчүнчүдөн, моралдык-этикалык таанымдын мазмундук талаасы тигил же бул коомдук түзүлүштүн, мезгил менен мейкиндиктин конкреттүү тарыхый алкагы менен шартталган; төртүнчүдөн, мораль жана аны илимий-теориялык жактан сыпаттаган этикалык түшүнүм-түшүнүктөр - ар кандай коомдук түзүлүштөр гана эмес, ар кандай коомчулуктар (коомдук күчтөр, тараптар, катмарлар, таптар) аркылуу ар кандай мазмунга эгедер. Бул жалпылоолор кандайдыр бир деңгээлде Аль-Фараби, Ибн Сино жана Абу Бакр ар-Разинын моралдык-этикалык концептери менен үндөшүп турат.

Изилдөөнүн алкагындагы териялык концепттер жана илимий эмгектердин синопсиси иштин баштапкы бөлүгүндө илимий проблеманын методологиялык постулаты катары каралса, иштин экинчи главасы – “Моралдык аңсезимдин диний-мифологиялык маңызы жана натурфилософиялык негизи” перипатетикалык этиканын тарыхый-философиялык булактарына арналып, изилденип жаткан көйгөйдүн генезиси конкреттүү-тарыхый ойлом материалдарынын негизинде конкреттештирилген. Диссертанттын пикирине ылайык, этикалык парадигмалардын баштапкы элементтери “маралогема” катары мифий, диний аңсезимдин алкагында натурфилософиялык идеялардын таасиринде калыптанган.

“Аль-Фарабинин перипатетикалык этикасы жана ар-Разинини дианоэтикалык этикасы: тарыхый-философиялык анализ” деп аталган главада орто кылымдын көрүнүктүү ойчулдары Аль-Фараби жана Абу Бакр ар Разинин таалиматындагы этикалык, дианоэтикалык категориялардын натурфилософиялык онтологиясы, логикалык байланыштары, функциялары талданган. Диссертациялык колжазмадгы төмөндөгү тезистер: Аль-Фарабинин идеялык-философиялык мурастары өтө бай жана өзүнүн өзгөчө ар түрдүүлүгү менен айырмаланып турат; өз замандаштары аны урматтап, "Экинчи мугалим" (Аристотелден кийинки) жана "Чыгыштын Аристотели" деп аташкандары бекеринен эмес; Аль-Фарабинин окуусу - материя жана анын формалары, болмуш жана анын категориялары, органикалык жана органикалык эмес дүйнөнүн касиеттери, физикалык жана психикалыктын өз ара байланышы, таанып-билүүнүн формалары жана баскычтары, акыл тууралуу ой жүгүртүү, ой жүгүртүүнүн байланышы тууралуу окууну, тилди ж.б.у.с. бардык эле философиялык проблемаларды өз ичине камтыйт; коом гармониялуу жана адилеттүү тартипти түзүүгө умтулушу керек деп эсептеген; ар бир адамдын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу, мыйзамдуулукту жана тартипти сактоо, бардыгына бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу жана ар бир адамдын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү аркылуу жетишет... Ушул белгиленген тезистерде таасындалып тургандай Аль-Фараби үчүн адеп-ахлак адамдын жана коомдун жашоосунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана алардын жыргалчылыгы жана бактысы менен тыгыз байланышта.

Абу Бакр Мухаммад ибн Закария ар-Рази да адеп-ахлактык жактан жакшы жана туура деген ойлорун айтып, этикага чоң салым кошкон. Ал адамдын жашоосунун максаты — рухий жактан өркүндөтүү, адеп-ахлак бул процесстин ажырагыс бөлүгү деп эсептеген. Адилеттүүлүккө чоң маани

берген жана бул маанилүү адеп-ахлакка ылайык иш кылууга ар бир адам милдеттүү деп эсептеген.

Диссертант адилет белгилегендей, Ар-Рази ырайымдуулук түшүнүгүнө да көңүл бурган жана ал ар кандай этиканын маанилүү компоненти болууга тийиш деп эсептеген. Ал адамдар башкаларга, өзгөчө кедей-кембагалдарга жана муктаждарга боорукердик көрсөтүшү керектигин жана бул диндин же этиканын кандай гана формасында болбосун маанилүү аспект болушу керектигин айтты. Мындан тышкары, ар-Рази адам өмүрү баалуу жана аны коргоо керек деп эсептеген. Ал адамзат зордук-зомбулуктун жана өлүмдүн ар кандай түрүнө каршы күрөшүшү керек жана бардык тиричилик корголушу жана корголушу керек деп ырастады. Дегеле ар-Разинин этикалык ойлоруна адилеттүүлүк, ырайымдуулук жана адам өмүрүн урматтоо жөнүндөгү идеялар сиңген. Ал бул маанилүү адеп-ахлактык баалуулуктар бардык этика үчүн негиз болушу керек деп эсептеген жана алар адамзатка руханий жактан жетүүгө жана жашоонун эң жогорку максаттарына жетүүгө жардам бере алат деп эсептеген.

“Ибн синонун натурфилософиясы: социэтикалык түшүнүктөр жана теисттик сегменттер” деп аталган главада Авиценнанын этикалык концепциясы талданат. Диссертанттын пиуирине ылайык, Ибн Синанын натурфилософия жана табият философиясы жаатындагы идеялары Чыгыш Европа менен Жакынкы Чыгыштагы кийинки илимий-философиялык ой-пикирлерге чоң таасирин тийгизген. Анын теориялары жана эмгектери дүйнөнүн бирдиктүү табияты идеясын жана дүйнөдөгү бардык кубулуштарды табигый мыйзамдар жана себептер менен түшүндүрүүгө жардам берген. Ибн Сино, колжазмада адилет белгеленгендей, беш элемент теориясын иштеп чыккан, анда элементтерден кандайча түрдүү заттар жаралышы жана алар кандай өзгөрүүлөргө дуушар болорун түшүндүргөн. Ал ошондой эле табият философиясын изилдеп, дүйнөдөгү бардык кубулуштарды табигый мыйзамдар жана себептер менен түшүндүрүүгө болот деп ырастаган. Ибн Сина болмуш онтологиянын негизги түшүнүгү, ал эми жоктук түшүнүгү бар болуунун жоктугу гана деп эсептеген. Ал объекттерди материалдык жана материалдык эмес деп бөлгөн, ал эми материалдык эмес нерселерди материалдык нерселерге караганда реалдуу деп эсептеген.

Ибн Синонун этикалык окуулары негизинен анын идеализм жана метафизика философиясына негизделген. Ал ар кандай формаларда, анын ичинде адамдын жан дүйнөсүндө камтылган жогорку рухий принцип бар деп эсептеген. Анын этикасынын борборунда бакыт түшүнүгү турат, ал билимге жана руханий өнүгүүгө негизделген акыл-эс абалы деп аныктаган. Авиценна адамдын эң жогорку максаты – идеалдуу абалга жетүүгө мүмкүндүк берген

Кудай жөнүндөгү чыныгы билимге жетүү деп эсептеген. Ал ошондой эле билимдин ар кандай түрлөрүн ажыратып, акылга негизделген билим гана адеп-ахлактык жеткилендикке алып келет деп эсептеген. Ал адам зыяндуу адаттардан оолак болуп, алтын орто жолдон өтүшү керек деп эсептеген, бул жол – ашыкча жыргалчылыктан алыс болуу менен жашоонун ырахаттарынан баш тартуунун ортосундагы тең салмактуулук.

Авиценна ошондой эле коомдук адеп-ахлактын маанилүүлүгүн түшүнгөн, мыйзамдар жана адеп-ахлак коомдун жыргалчылыгына көмөктөшүп, эң жогорку руханий мыйзамга ылайык келиши керек деп эсептеген. Адамдар бири-бири менен жана жаратылыш менен гармонияда жашап, адилеттикке, теңдикке умтулушу керек деп эсептеген. Жалпысынан алганда, Авиценнанын этикалык окуусунда руханий өнүгүүгө жана өзүн-өзү таанууга чоң басым жасалат, анын ою боюнча, бул бакытка жана моралдык жактан жеткилендикке жетүүнүн ачкычы болуп саналат. Диссертанттын бул аталган концептуалдык жалпылоолору талашсыз жана алар ойчулдун эмгетериндеги сентенциялары аркылуу тастыкталган.

Жалпылап белгилегенде, диссертант адилет белгилгендей Жакынкы жана Орто Чыгыштагы философия, анын ичинде чыгыш перипатетизми өзүнүн келип чыгыш булактары жана өзүнүн структурасы боюнча өтө татаал жана ар түрдүү болгон жана бул философиялык билимдин өзүнүн табияты жана өзгөчөлүгү менен түшүндүрүлөт. Жалпысынан, Чыгыш философиясынын өтө ар түрдүү бөлүктөрү бири-бири менен жана батыш философиясы менен салыштырып изилдөөнү талап кылат. Ошондой болсо да, бул ар түрдүүлүк өз мезгилинин энциклопедисттери болуп, орто кылымдагы илимди байытып, антикалык дүйнөдөгү логикалык жана гносеологиялык идеяларды андан ары өнүктүргөн чыгышперипатетизминин өкүлдөрүнүн жана жалпы эле чыгышперипатетизминин тарыхый жана теориялык маанисин төмөндөтө албайт.

Диссертациялык иштин абстрактуу формада туюндурулган фундаменталдуу логикасы төмөндөгү жагдайларга негизделген: а) конкреттүүлүк (этикалык доктрина) кандайдыр нерсе же кубулуш гана эмес, көп кырдуулуктун (этикалык концепттердин) биримдиги, абстрактуулук (перипатетикалык этика) обочолонгон акыл эстин формасы эмес, ал конкреттүүлүктүн (этикалык концепттердин) салыштырмалуу өз алдынчалыкка ээ бир жактуу, толук эмес көрүнүшү (моменти); б) «логикалык» менен «тарыхыйлык» же логикалык процесс менен тарыхый процесстин абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өтүү аркылуу тогошу (төп, дал келиши) даяр, өзүнөн-өзү боло калчу нерсе эмес, ал узак түйшүктүү теориялык изилдөөлөрдүн натыйжасы. Диссертациянын жалпы имманенттүү

жыйынтыгы: адеп-ахлак адамдардын жан дүйнөсүн мүнөздөп, алардын өз ара мамилелери аркылуу дааналанып, конкреттүү мазмунга ээ болот. Мораль белгилүү деңгээлде жеке адам – индивидге (анын жеке мүдөө-талаптарын коомдук кызыкчылыктардан келип чыккан чектөөлөргө мажбурлап) карама-каршы турат. Башкача айтканда коомдук мораль менен жеке инсандык мораль кайчылаш келет, бирок мындай кырдаал жалпысынан антагонисттик абалдын деңгээлине чейин көтөрүлбөйт, анткени жашоо (тарых) логикасы (жалпылык менен жекеликтин айкалышы) кетенчиктеп-илгерилеп өр тартууга багытталган.

Албетте, айрым бир кемчиликсиз иимий иш бобойт, анткени чындык, акыйкаттык мезгилдин закымына жараша толуктала турган салыштырмалуу кубулуш. Бул диссертацияда иште да маанилүү ойдун мазмунуна көлөкө түшүргөн стилдик такэместиктер, диалектикалык логиканын алкагына коошпгон жалпылоолор бар, бирок бул кээбир принципалдуу мааниге ээ эмес кемчиликтер иштин жалпы илимий-теориялык деңгээлине кедерги боло албайт, тескерисинче алар иштин татаалдыгын тастыктап утурат.

Пикирдин корутунду бөлүгүндө жыйынтык таризинде баса белгилей турган жагдай, философия илимдеринин доктору даражасын изденип алуу максатында 09.00.03 – философия тарыхы адистиги боюнча даярдалган Алымкулов Замирбек Аманбековичтин “Перипатетикалык этика: теизм менен натурфилософиянын синтези” деген аталыштагы диссертациялык иши ЖАКтын тиешелүү талаптарына толук жооп берет жана диссертант философия илимдеринин доктору даражасына татыктуу.

**Илимий консультант,
философия илимдеринин
доктору, профессор**

А. Бекбоев